

Katarzyna Ślusarska

"Gatunek w świetle francuskiej teorii dyskursu", Halina Grzmił-Tylutki, Kraków, 2007 : [recenzja]

Tekst i Dyskurs = Text und Diskurs 1, 135-139

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

dyktowane wyłącznie względami technicznymi (s. 218). Wydaje mi się, iż należałoby zwrócić uwagę na kwestię intencji nadawcy, a więc uwzględnić jednak w analizach aspekt pragmatyczny takich działań językowych.

Przyjęcie metodologii składni dystrybucyjnej sprzyja niezaprzeczalnie precyzyjności dokonywanych przez autorkę opisów, niemniej jednak nie pozwala na dokładną analizę genologiczną. Badanie składni nie wyczerpuje kryteriów tekstowości, na które składa się przecież sieć parametrów: struktura, uwikłania komunikacyjne, temat i sposób przedstawiania a także wyznacz-

niki stylistyczne. Uwzględnienie w analizach wspomnianych aspektów pozwoliłoby na dogłębnierzejsze spojrzenie na ogłoszenie jako tekst i umożliwiłoby określenie wyróżników gatunkowych ogłoszenia / ogłoszenia drobnego.

Mimo poczynionych tu uwag książka Marioli Wołk stanowi niewątpliwie ważną pozycję w badaniach lingwistycznych. Przywołane tu spostrzeżenia, nasuwające się przy lekturze pracy, nie obniżają jej wartości, wskazują jedynie jak rozległa i wieloaspektowa jest poruszana problematyka.

Katarzyna Sobstel (Lublin)

HALINA GRZMIL-TYLUTKI (2007): *Gatunek w świetle francuskiej teorii dyskursu*. Kraków: Universitas, ss. 278.

Co łączy toast, meldunek z wieży kontrolnej, legendę, książkę telefoniczną i kłótnię małżeńską? Wszystkie one są gatunkami wpisującymi się w obręb specyficznego typu dyskursu.

Słowo „dyskurs” od kilkunastu lat robi w Polsce karierę medialną. Wiele mówi się bowiem o dyskursie, przyklejając jego etykietkę wypowiedzi mniej lub bardziej oficjalnej, poważnej dyskusji prasowej, telewizyjnej- medialnej, ale także rozmowie na ulicy.

Czym tak naprawdę jest dyskurs – zarówno w kontekście gatunku jak i zjawiska społeczno – językowego, instytucji realizującej kontrakt między partnerami na określonych warunkach, to pytania, które zadała sobie autorka książki, ilustrując funkcjonowanie dyskursu na przykładzie konkretnych gatunków i odwołując się w tym celu do wciąż mało znanej w Polsce tradycji badań nad dyskursem francuskich językoznawców.

Książka wpisuje się w nurt badań nad naturą dyskursu. W badaniach naukowych nad dyskursem w Polsce wykorzystywana jest przede wszystkim tradycja anglosaska (m. in. prace Van Dijk), tym bardziej interesujące, według autorki, jest pokazanie polskiemu czytelnikowi odmiennej perspektywy, jaką jest szkoła francuska.

„Dyskurs, dyskursywizacja, dyskursywny – bodaj najważniejsze słowo w humanistyce współczesnej. (...) Już nie rozmawiamy i nie gawędzimy, ale prowadzimy dyskurs”- pisze Paweł

Śpiewak (2002: 18). Na to stwierdzenie odpowiada autorka książki, według której, rozmawiamy i gawędzimy – pozostając jednocześnie w dyskursie, a gawęda i rozmowa są dla niej gatunkami realizującymi określony typ dyskursu.

Autorka w swoich rozważaniach przyjęła bowiem perspektywę generyczną: w książce znajdziemy wiele przykładów różnych gatunków będących realizacją z kolei różnorodnych typów dyskursu. W rozprawie znajdziemy także wnikliwe omówienie wkładu francuskiej Szkoły Analizy Dyskursu (rozwijającej się od lat 70 XX w. głównie we Francji, a dziś czerpiącej z dorobku wielu dyscyplin nauki: psychologii, socjologii, politologii, medioznawstwa, itp.), z której metodologii autorka korzystała już przy omawianiu konkretnych przykładów (m.in. Maingueneau, Adam, Charaudeau)

Lekturę książki ułatwia uświadomienie sobie znaczenia relacji, jaka zachodzi na osi : dyskurs (i jego typy)- gatunek (realizacja dyskursu, każdy gatunek ilustruje jakiś typ)- tekst (namacalny produkt dyskursu, który nosi w sobie jego ślady; jako scenografia), która organizuje logikę wywodu i o której autorka przypomina, analizując wybrane przykłady gatunków.

Celem książki jest ukazanie gatunku w kontekście francuskiej szkoły dyskursu, a poprzez to ukazanie tradycyjnego gatunku jako wartości heurystycznej ciągle uaktualniającego się w dzi-

siejszej rzeczywistości, której przejawem są różnorodne formy dyskursu.

Książka w sposób przystępny i przejrzysty prezentuje problematykę gatunku jako zagadnienia językoznawczego; zaletą jej może być fakt, że cenne informacje znajdują w niej nie tylko językoznawcy i badacze genologii. Omawiane przykłady opatrzone są interesującymi komentarzami natury nie tylko językoznawczej, ale i filozoficznej, zawierają ciekawe refleksje na temat jakości dyskursu współczesnego, z którego przejawami spotykamy się na co dzień.

Rozdział I przybliża złożony fenomen **dyskursu** w ujęciu językoznawczym głównie w oparciu o narzędzia wypracowane przez badaczy z tzw. Francuskiej szkoły Analizy Dyskursu. Podejmuje próbę zdefiniowania dyskursu i podkreśla jego zinstytucjonalizowany charakter zakładający kontrakt społeczno- językowy podmiotów, który wyznacza im rolę, tzw. miejsca dyskursywne. Usytuowany między *langue* a *parole*, dyskurs posługuje się wyraźnie określonym kodem, ale jednocześnie w zindywidualizowanym akcie językowym realizuje wolność słowa protagonistów, którym zajmowane miejsca dyskursywne narzucają pewne reguły językowe. W ujęciu tradycji francuskiej szkoły dyskursu, reprezentowanej głównie przez Dominique Maingueneau (1998;2002), analiza dyskursu jest szukaniem śladów dyskursu w konkretnym tekście a sam dyskurs jest sklasyfikowany jako jednostka ponadzdaniowa, ukierunkowana, o działaniu dynamicznym i celowym, interaktywna, skontekstualizowana, nie istniejąca poza podmiotami, a więc podlegająca odpowiedzialności zbiorowej (subiektywizmowi), znormalizowana i nabierająca sensu tylko w interdyskursie.

Ta specyfikacja dyskursu, jak i następujące po niej semiotyzacja podmiotów (partnerów dyskursu JA-k i TY-i jak i protagonistów aktu językowego JA-w i TY-o) wzbogacone ich charakterystyką (np. wiedza podmiotów o sobie i budowanie wizerunku siebie i odbiorcy w dyskursie przez tzw. system filtrów) stanowi teoretyczne przygotowanie do lektury i zrozumienia dalszych części książki. Zilustrowanie kontekstu dyskursu przykładami (za Charaudeau) z życia codziennego legitymizuje natomiast funk-

cjonowanie kontraktu i miejsc dyskursywnych. Autorka podkreśla także potrzebę uporządkowania wiedzy o dyskursie poprzez określenie jej typów i przywołuje typologie opracowane m. in. przez Maingueneau (1987:11) (typologie formalne i funkcjonalne) czy – opartą o kryterium struktury tekstu typologizację Jean- Michel Adama(1997): sekwencje tekstowe: narracyjna, opisowa, argumentacyjna, wyjaśniająca i dialogowa; inne typologie mieszczą się w typologiach sytuacyjnych i wiążą typ dyskursu z dziedziną życia, w jakiej on powstaje.

Rozdział II poświęcony jest poszukiwaniom definicji **gatunku**, który we francuskich teoriach językoznawczych jest kategorią stosunkowo młodą. Ujęcie gatunku proponowane w książce nie nobilituje gatunku pisanego na niekorzyść mówionego, jako że oba są realizacją określonego typu dyskursu. Obserwowanie rzeczywistości językowej i społecznej przez pryzmat gatunku, traktowanie go jako swoistego wzorca jest więc o tyle ciekawe, że „teksty, których doświadczamy empirycznie, nie istnieją poza gatunkiem”(str.39). Autorka uczula również na związek tekstu z gatunkiem (ten ostatni jest jego realizacją), tekstu z dyskursem (w tekście poszukujemy wszakże śladów dyskursu), wreszcie – na relację gatunek – dyskurs.

Kategorie te łączy relacja wzajemności: „typ jest zbiorem gatunków; gatunek istnieje tylko wówczas, gdy przynależy do typu. (...) gatunek z kolei jest zbiorem konkretnych tekstów”(str.40). Funkcjonowanie społeczne jest związane z formami językowymi właśnie poprzez gatunek. Przedstawia się to następująco:

Dyskurs (zinstytucjonalizowane relacje podmiotowo-sytuacyjne + określone treści + różnorodne cele) → **gatunki** (cel + preferowana forma) → **teksty** (formy realne empiryczne, będące materializacją gatunku/bezpośrednio/ i dyskursu /pośrednio/). (str. 42).

Powołując się na polskie tradycje genologiczne (Dobrzyńska, Duszak, Grochowski, Głowiński), autorka przypomina rozważania dotyczące stylu, który jest „efektem wyboru”, więc nie może zastępować dyskursu, jako przejawu rytuału, gdzie relacje społeczne są widoczne w warstwie językowej i w wybieranych formach (scenografii). Dzięki możliwości wyboru gatunku, moż-

liwe jest porozumiewanie się ludzi w określonych sytuacjach, co więcej, ułatwia to rozumienie różnorodnych ludzkich zachowań.

Gatunek jest „sposobem działania za pomocą języka w określonej sytuacji i w określonym celu” (str.44), jest realizacją określonego typu dyskursu, który widoczny jest właśnie w konkretnej formie gatunkowej, a nigdy abstrakcyjnie. Autorka uważa za uzasadnione definiowanie gatunków według sektorów życia społecznego, będących wyrazem praktyk społecznych. Należą do nich m.in. różne typy dziennika, listu, podręcznika, przepisu kulinarnego, itp. Przywołane klasyfikacje kryteriów opisu gatunków (np. klasyfikacja wg Sandig) pokazują różne metodologie badań gatunków, z których dzisiaj preferowane są te o charakterze opisowym, oddającą lepiej dynamikę procesu niż statyczna taksonomia cech.

Klasyfikacje gatunków mogą być także rozpatrywane z perspektywy wzorców: idealnego i empirycznego. Ten ostatni (jego przejawem jest choćby *Iliada* Homera, *Prowincjalki* Blaise Pascala, czy *Deklaracja Praw Człowieka*), jest archetypem, punktem odniesienia dla dyskursu i gatunku, lub – używając sformułowania Maingueneau – *discours constituant*- dyskursem konstytuującym.

Analiza dyskursu medialnego według wyznaczników zaproponowanych według Charaudeau (miejsce tworzenia się sensu tekstu, stopień uogólnienia cech charakteryzujących klasę i sposób organizacji tekstu) jak i wnikliwa charakterystyka tego typu dyskursu współczesnego pozwala zrozumieć bogactwo gatunków medialnych, do których należą gatunki prasowe (informacyjne i publicystyczne), takie jak reportaż, kronika, plotka, a które dzielą się ze względu na pozycję podmiotu wypowiedzi względem treści. Podkreślony zostaje gatunkotwórczy cel dyskursu, forma jego wyrażania wraz z funkcją semantyczno-językową (gdy te same teksty mogą należeć do różnych gatunków: przypowieść, anegdota) i stabilnością cech gatunkowych (poprzez przyjmowanie różnych scenografii gatunki nie są tak stabilne jak typy dyskursów).

Gatunek podlega także kryteriom powodzenia, sformułowanym przez Maingueneau (1991:178; 1998a: 51n.), takim jak: rozpoznawalny cel,

wiarygodny status partnerów, wiarygodny czas i miejsce, nośnik materialny, odpowiednia organizacja tekstu. Jest narzędziem porozumiewania się, możliwym w określonych warunkach i w tym sensie jest makroaktem językowym.

W dalszej części rozdziału znajdziemy ciekawą ilustrację zagadnienia kompetencji dyskursywnej i generycznej. Przywołany przykład *faits divers* i poszukiwanie jego ekwiwalentów w rzeczywistości kulturowej poza Francją pokazuje, że typologie gatunków są zdeterminowane przez kulturę; istotny jest również fakt, że każdy tekst posiada określoną przynależność gatunkową, mniej lub bardziej uświadomioną przez nas (w wyniku edukacji posiadamy świadomość gatunkową wiersza, rozprawki, powieści, itp.). Mówimy gatunkami, których uczymy się w procesie edukacji i socializacji (Bachtin). Nieprzestrzeganie kompetencji generycznej prowadzi do naruszenia „kontraktu”, czy wręcz przemocy. Wreszcie, znajomość gatunku i jego norm, pozwala zrozumieć odstępstwa i możliwe transgresje.

Z rozważaniami tymi zestawiony jest aktualny stan badań nad stylistyką gatunków we Francji, gdzie na rozwój teorii generycznych zaskakująco mały wpływ miał Bachtin (przetłumaczony we Francji w latach 60 XXw.), czy Pierre Lartomas (1964). Współczesne badania nad stylistyką wiążą się coraz bardziej z genologią (Molinié, Calas, Charbonneau i inni). Według Combe „różnice między gatunkami nie polegają na tym, że używają one różnych środków, lecz na tym, że te same środki stosowane są w różny sposób i w różnym celu” (str. 78).

Punktem wyjścia dla **Rozdziału III**, poświęconego **typologii** gatunków w ujęciu francuskiej szkoły dyskursu, jest metafora teatru wg Goffmana, która ilustruje relacje międzyludzkie, a w kontekście dyskursu – relacje między podmiotami. Dzięki przywołaniu badań Maingueneau nad reklamą, autorka pogłębia refleksję o pozycji partnerów dyskursu, kontrakcie jaki ich łączy, filtrach, które ich determinują wzajemnie i o tekście, który jest wyreżyszerowanym produktem dyskursu. Maingueneau wprowadził sugestywną metaforę teatralną dla pokazania trzech aspektów tekstu (scena globalna, która jest wyrazem dyskursu, scena generyczna jako gatunek i scenografia, która ogniskuje się w kon-

kretnym tekście). Jeśli, w sytuacji dyskursu, odbiorca TY-i zidentyfikuje się z TY-o, jest legitymizowany, przez wyreżyserowaną scenę. Zależności pomiędzy poszczególnymi składowymi dyskursu, a zwłaszcza problem scenografii, podmiotów generycznych i językowych i zakresu wolności w tym zinstytucjonalizowanym procesie zostały zilustrowane przykładami z literatury (Cendrars, Char) i prasy (*Paris-Match*). Często bowiem dzieje się tak, że tekst jednego gatunku jest przeniesiony do innego w niezminionej postaci. Dopuszczając taką sytuację mniej zrytualizowane gatunki (poetyckie), podczas, gdy te bardziej „sztywne” zagrażają bezpieczeństwu komunikacji.

Zjawisko przeniesienia scenografii jest również istotne dla sytuacji dyskursywnej, co może wskazywać na szukanie ukrytej intencji, możemy to obserwować np. w gatunkach dyskursu politycznego, czy religijnego (np. różnice dyskursywne w gatunku listu: prasowego, otwartego, pasterskiego, itp.). Ciekawe zjawisko zmiany scenografii i ewolucji gatunków pokazane tu zostało m.in. na przykładzie listu elektronicznego – gatunku –hybrydy, łączącego cechy gatunków mówionych i pisanych. Często bowiem nowa scenografia inicjuje powstanie nowego gatunku (infografia). W tym kontekście, znaczenie hiperstruktury stron Web, której układ szatkujący informacje i odsyłający do kolejnych linków coraz częściej jest wykorzystywany przy tworzeniu pierwszych stron w tradycyjnych gazetach. Zmiany scenografii znajdziemy także w liście otwartym polityka do mieszkańców, czy w przewodniku turystycznym. Na przykładzie gatunków francuskiego Oświecenia (*libelles*, *Prowincjałki* Pascala), autorka pokazuje związek typu dyskursu z ideologią także jako skutek ewolucji gatunków, w tym przypadku na gruncie języka francuskiego.

Scenografia, nosząca znamiona typu i gatunku dyskursu, może być także badana pod kątem elementów językowych (np. wyrażen przyimkowych), które są operatorami zanurzającymi tekst w dyskursie i przechowywanymi w „pamięci dyskursywnej”; w dalszej części książki autorka pokazuje funkcjonowanie tych elementów na przykładzie gatunków administracyjnych, czy dyskursu prawniczego. Zwraca także

uwagę na rolę gatunku, który jako narzędzie porozumiewania się w określonej sytuacji „społeczno-historyczno-kulturowej” jest generatorem sensu. Następująca dalej typologia porządkuje gatunki jako rutynowe, auktorialne i konwersacyjne. Autorka zwraca uwagę na nową gałąź analizy dyskursu: analizę konwersacji i status konwersacji we współczesnych teoriach lingwistycznych i na przykładzie hiperstruktury i gatunków prasowych dokładniej analizuje problem kategoryzacji i rekategoryzacji gatunków auktorialnych (*faits divers*, kronika, itp.). W oparciu o teorię Maingueneau, dzieli z kolei gatunki na konwersacyjne i ustanowione; te ostatnie, w zależności od stopnia elastyczności scenografii, mogą być typu 1 (np. akt notarialny), typu 2 (np. przepis kulinarny), typu 3 (np. graffiti), typu 4 (auktorialne- np. medytacja).

Rozdział IV przedstawia wreszcie szeroką perspektywę gatunków, będących realizacją wybranych z wielu przez autorkę typów dyskursu (pedagogicznego, ekologicznego, naukowego i religijnego) na konkretnych **przykładach**. Wszystkie jednak uwzględniają podstawowe wyznaczniki gatunku, jakimi są cel i forma. Omawiane gatunki wyselekcjonowane zostały zarówno ze względu na różnorodny charakter realizacji dyskursu (np. wykład uniwersytecki jako gatunek mówiony), jak i na specyficzne cechy, które ilustrują zawierające się w tych dyskursach zjawiska językowo – społeczne. Zwłaszcza przykład podręcznika, który – konstruowany pod kątem odbiorcy- ukazuje ciągłość procesu edukacyjnego od szkoły podstawowej po liceum, pokazuje zmieniające się relacje między partnerami dyskursu i ewoluujący proces kształtowania światopoglądu u młodego człowieka, co również przewiduje kontrakt społeczno-językowy.

Podczas, gdy przykład ulotki ekologicznej zwraca uwagę na problem aksjologii, a jej scenografia obnaża strategię dyskursywną, analiza artykułu naukowego, oprócz wskaźników takich jak epiteks, peritekst, pokazuje strategię argumentacyjną. We francuskiej kronice zaś, jako gatunku auktorialnym, interesujące jest krzyżowanie się różnych gatunków w obrębie dyskursu medialnego i bogactwo relacji między partnerami dyskursu (komentator i biorca opinii, pedagog

i uczeń, autor dziennika i wtajemniczony czytelnik).

Jako przykład transakcentacji gatunkowej, czyli przeniesienia scenografii jednego gatunku do drugiego, został wybrany do analizy gatunek litanii (funkcjonującej w obrębie dyskursu religijnego), która przeniesiona w sferę poezji określi zupełnie inne niż w modlitwie relacje podmiotowe (w litanii adresat i przedmiot są tożsame), mimo zachowanej formy.

Przypowieść, jako gatunek, została w książce zanalizowana pod kątem superstruktury zaproponowanej przez J-M. Adama, a gatunek auktorialny został pokazany na przykładzie medytacji. Komentarze natury filozoficznej, odwołujące się do wspaniałego dorobku humanistyki europejskiej wzbogacają wnikliwą analizę językoznawczą.

Jako ostatni, zaprezentowany został przykład edytoriału, wstępu, artykułu wstępnego w czasopiśmie. W prezentacji tego gatunku należącego do dyskursu medialnego, szczególny nacisk został położony na relacje nad- nadawcy. Autorka przywołuje najnowsze badania francuskich badaczy, poświęconych problematyce wypowiedzenia (*énonciation*) i jej różnych realizacji (*co-énonciation*, *sur-énonciation*, *sous-énonciation*). Charakteryzuje ten gatunek także pod kątem językowych środków desubiektywizacji (formy bezosobowe, okoliczniki, nominalizacje, kwantyfikatory uogólniające, itp.), typowej dla edytoriału francuskich i ponownie analizuje relacje między partnerami tego dyskursu.

Streszczenie problematyki w języku francuskim, zamieszczone na końcu książki ułatwia czytelnikowi francuskiemu, lub posługującemu się tym językiem, odnalezienie właściwej terminologii w oryginalnym brzmieniu. W samej książ-

ce, najważniejszym dla poruszanej problematyki pojęciom w języku polskim towarzyszą ich francuskie odpowiedniki. Książka opatrzona jest na końcu słowniczkiem pojęć, który ułatwia lekturę książki ze zrozumieniem, służy także jako uporządkowanie informacji. Zawarte w nim bowiem hasła stanowią myśl przewodnią całej rozprawy.

Książka Haliny Grzmil – Tylutki, „Gatunek w świetle francuskiej teorii dyskursu”, pokazuje, że analiza dyskursu nie zamyka się w językoznawczej obróbce korpusów i badaniu językowych jego mechanizmów. Zgodnie z istotą kontraktu, musi on bowiem uwzględniać różnorodne uwarunkowania społeczne, w jakich dyskurs ten powstaje.

Autorka opatruje naukowy wywód cennymi uwagami z bieżących przejawów dyskursu (religijnego, medialnego, potocznego, itp.), ilustrując jego przejawy przykładami z życia codziennego i ułatwiając czytelnikowi nie – językoznawcy, np. studentowi socjologii, dziennikarstwa, politologii, medioznawcy, itp. wzbudzenie ogólnej refleksji nad jakością języka i reperkusjami w codziennym życiu zawodowym i prywatnym jego odmian.

Zważywszy na to, że współczesna rzeczywistość kreuje ciągle nowe gatunki, często hybrydowe, stanowiące znak naszych czasów (graffiti, maile, smsy, „wlepki”), książka ta jest doskonałym sposobem na zrozumienie i wielopłaszczyznową (językową, socjologiczną, filozoficzną) refleksję nad tymi nowymi formami komunikacji, wychodzącymi poza tradycyjne (takie jak chociażby gatunek recenzji, do której niniejszy tekst należy) formy realizacji kompetencji dyskursywnej.

Katarzyna Ślusarska
(Uniwersytet Jagielloński)